

Bartłomiej Golek

UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI

KOMPETENCJE WSPÓŁCZESNEGO NAUCZYCIELA (WYBRANE OBSZARY)

Abstract

The modern teacher should possess a number of competences connected with different areas of knowledge and skills. According to research and pedagogical literature he should be in possession of cognitive competence, research skills and creative competence. They all involve a considerable level of reflexivity — a quality that is expected from the modern teacher in the first place. Apart from these kernel requirements the list of desirable teacher competences includes psychological competence, communication competence, European (multicultural) competence and knowledge and skills related to IT technology.

Key words: teacher, knowledge, skills, competences

Słowa kluczowe: nauczyciel, wiedza, umiejętności, kompetencje

WPROWADZENIE

Kompetencje nauczyciela, nauczyciel kompetentny — to pojęcia, które na stałe weszły do słownika oświatowego, są dziś często używane choć różnie interpretowane. Inne obszary nauczycielskich kompetencji dostrzegają pedagodzy, inne psychologdy, jeszcze inne filozofowie czy socjologdy. Również samo pojęcie kompetencji jest wielorako rozumiane. Zdaniem Kazimierza Denka, kompetencje to umiejętności złożone wyższego rzędu¹.

W ujęciu słownikowym termin *kompetencja* pochodzi od łacińskiego słowa *competentia*, co oznacza odpowiedzialność, zgodność oraz uprawnienie do określonego typu działania. [...] Przyjmuje się, że kompetencja jest rezultatem procesu uczenia się².

¹ K. Denek, *Ku dobrej edukacji*, Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”, Toruń–Leszno 2005, s. 219.

² J. Gnitecki, *Kompetencje nauczyciela w cywilizacji informacyjnej*, [w:] *Rozwój zawodowy nauczyciela*, red. H. Moroz, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, s. 119.

Według Marii Czerepaniak-Walczak, kategorię tę można rozumieć dwójako: po pierwsze — jako zakres uprawnień osób, grup, instytucji; po drugie — jako dyspozycję podmiotu osiąganą przez wyuczenie określonych sprawności³. Pojęcie kompetencji używane bywa niekiedy zamiennie z pojęciem kwalifikacji, przy czym kwalifikacje utożsamiane są najczęściej z poziomem wykształcenia, z formalnym przygotowaniem do wykonywania danego zawodu, ze wskazaniem stopnia gotowości do pełnienia określonych ról⁴. Zdaniem Grażyny Rury:

Być osobą kompetentną to tyle, co posiadać uprawnienia do realizowania określonego działania, co oznacza, że osoba taka ma odpowiedni zakres wiedzy, umiejętności i odpowiedzialności, by móc wypełniać powierzone zadania. Osoba kompetentna jest więc osobą posiadającą pełne kwalifikacje w zakresie szerokiego spektrum cech, postaw, potencjału, możliwości czy zdolności⁵.

Niektórzy autorzy podkreślają, że kompetencji nie można utożsamiać tylko z wiadomościami i umiejętnościami, ale należy je jeszcze wiązać z doświadczeniami danej osoby, jej przekonaniem, postawami i wartościami⁶. Najczęściej pisze się o trzech elementach składowych kompetencji człowieka: wiedzy, umiejętnościach i cechach osobowościowych. Nie istnieją kompetencje raz na zawsze wykształcone i utrwalone, lecz są one funkcją czasu oraz aktywności zawodowej podmiotu. Ponieważ czas i aktywność zawodowa podmiotu podlegają zmianom, również kompetencje człowieka nie mają charakteru trwałego⁷. Dotyczy to zwłaszcza kompetencji nauczyciela, które zdaniem Henryki Kwiatkowskiej — mają to do siebie, że nie można określić ich postaci końcowej. „Ponieważ kwalifikacje nauczycielskie, w sensie rzeczywistym, nie mają postaci finalnej, dlatego zmiana rozwojowa tych kwalifikacji jest niezbywalną właściwością pracy nauczyciela”⁸.

Ideal nauczyciela jako organizatora, opiekuna i kierownika procesu wychowania i nauczania kreślono przez całe wieki. Wiązało się to zawsze z określonymi funkcjami, jakie poszczególne epoki przypisywały nauczycielowi i szkole. Tak pisze o tym Tadeusz Frąckowiak:

Najpierw uczenie sztuki życia i sztuki powodzenia życiowego człowieka definiowało naczelną powinność nauczycielską. O sztuce życia rozmawiał Sokrates, kiedy uczył

³ M. Czerepaniak-Walczak, *Kompetencja*, [w:] *Jakość kształcenia w szkolnictwie wyższym. Słownik tematyczny*, red. M. Wójcicka, Centrum Badań Polityki Naukowej i Szkolnictwa Wyższego, Warszawa 2001, s. 68, 69.

⁴ E. Kameduła, *Kształtowanie kompetencji nauczycieli w polskim systemie edukacyjnym*, [w:] *Ewaluacja i innowacje w edukacji nauczycieli*, t. II, red. J. Grzesiak, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Pedagogiczno-Artystyczny, Kalisz 2007, s. 118.

⁵ G. Rura, *Zmiany w polskim systemie szkolnym w percepcji nauczycieli edukacji zintegrowanej*, praca doktorska napisana pod kierunkiem Haliny Sowińskiej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2007, s. 186.

⁶ E. Perzycka, *Kompetencje edukacyjne nauczycieli polonistów*, [w:] *Edukacja jutra. VIII Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, red. W. Kojs, E. Piotrowski, T.M. Zimny, Agencja Promocji Nauki i Kultury „MenoS”, Częstochowa 2002, s. 211.

⁷ Podaję za: B. Pitula, *Postrzeganie nauczyciela w wybranych koncepcjach jego kształcenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1999, s. 30.

⁸ H. Kwiatkowska, *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 151.

o dzielności, o pięknie, miłości, rozkoszy, odwadze, kiedy pracowicie odrzucał jednostkowe odpowiedzi pytanym, bo nie szło mu o poszczególne przykłady, tylko o treść ogólnego pojęcia. [...] Dziedzictwem średniowiecza, przynoszącego pytanie o *realizm* i granice myślenia mistycznego, jest nastawienie szkoły na przekazywanie wiedzy szkolnej. Z kolei odrodzenie, przez oświecenie po współczesność coraz bardziej zafascynowane są prawdami zmysłów, nauką i techniką. [...] Herbartyzm, pajdocentryzm i szkołocentryzm (sposoby na przygotowanie człowieka do życia) wytyczają zakres praw jak i nauczycielskich obowiązków. Decydują o specjalizacji zawodu nauczycielskiego. [...] Wiek dwudziesty nie był prostą kontynuacją zachodzących zmian w profesji nauczycielskiej w poprzednich stuleciach. Pojawiały się nowe czynniki przeobrażeń w widzeniu sprawstwa i autonomicznej powinności nauczycielskiej. Przede wszystkim mowa tu o wzroście znaczenia państwa jako ważnej instytucji unifikującej zadania i funkcje nauczyciela. Nauczyciel to ten, który ma funkcjonować, a może lepiej powiedzieć, działać [...]⁹.

Dziś krajowe i międzynarodowe prawo oświatowe szczegółowo określa cele kształcenia i związane z nimi powinności nauczyciela¹⁰. Formułowane zadania szkoły i ściśle określone funkcje nauczyciela rzutują na treść kwalifikacji, jakie ten winien posiadać. Zdaniem Grażyny Rury, od nauczyciela funkcjonującego w stale zmieniającej się rzeczywistości szkolnej oczekuje się, by był on przede wszystkim:

- dobrym organizatorem i skutecznym dydaktykiem (stosującym przemyślane, zróżnicowane, aktywizujące metody kształcenia);
- mądrym i otwartym wychowawcą (wzorem dojrzałej osobowości, który stwarza uczniom warunki do pełnego rozwoju);
- refleksyjnym praktykiem (poddającym ciągłej refleksji swoje doświadczenia i działania, korzystającym z informacji zwrotnych, które pozwalają mu zmieniać nawyki i burzyć rutynę);
- niepokornym innowatorem (wprowadzającym w praktykę szkolną nowe rozwiązania, podnoszące efektywność nauczania)¹¹.

Oczekuje się dziś od nauczycieli starannego przygotowania psychologiczno-pedagogicznego, kompetencji do realizowania dwóch dopełniających się przedmiotów nauczania oraz kompetencji z zakresu pracy z młodzieżą trudną, przeciwdziałania niepowodzeniom szkolnym, współpracy z rodzicami, samorządem szkolnym i lokalnym¹². W literaturze przedmiotu znaleźć można różnorodne próby wyszczególniania i opisywania nauczycielskich kompetencji. W dalszej części artykułu zanalizowane zostaną te obszary kompetencji współczesnego nauczyciela, którym literatura pedeutologiczna poświęca szczególne miejsce i które uchodzą dziś jako wysoce pożądane dla skutecznej realizacji zadań dydaktyczno-wychowawczych szkoły.

⁹ T. Frąckowiak, *Nauczyciel, wolność i demokracja (parerga i paralipomena)*, [w:] *O humanizacji pracy zawodowej nauczyciela*, red. E. Kobyłecka, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego Oddział w Poznaniu, Poznań 2007, s. 21, 22.

¹⁰ Zob.: M. Szabelska-Holeksa, *Dylematy współczesnego ustawodawstwa oświatowego jako czynniki determinujące efektywność współczesnej edukacji zawodowej nauczycieli*, [w:] *Ewaluacja i innowacje w edukacji nauczycieli*, t. II, red. J. Grzesiak, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Pedagogiczno-Artystyczny, Kalisz 2007.

¹¹ G. Rura, *Zmiany w polskim systemie szkolnym...*, s. 199.

¹² K. Denek, *Ku dobrej edukacji...*, s. 213.

KOMPETENCJE W ZAKRESIE WIEDZY OGÓLNEJ

W dobie społeczeństwa informacyjnego potrzebna jest nauczycielom szeroka wiedza ogólna, wiedza teoretyczna, będąca warunkiem podejmowania namysłu nad sobą i swoją pracą z uczniem-wychowankiem. Solidna wiedza ogólna pozwoli nauczycielowi orientować się w znaczeniu zachodzących współcześnie przeobrażeń. Zdaniem Allena T. Pearsona,

Wiedza ogólna to wiedza, jaką człowiek ma na temat świata w ogóle. Jest to wiedza, jaką ma się w wyniku życia w świecie; w jej skład wchodzi informacje i umiejętności, które nabyło się, by żyć w społeczeństwie w charakterze osoby w miarę kompetentnej i poinformowanej. Zaliczymy tu takie elementy, jak: wiedza o bieżących sprawach dziejących się w społeczeństwie, znajomość systemu ekonomicznego i umiejętność funkcjonowania w nim, orientacja w opowieściach, mitach, literaturze i artystycznych tradycjach społeczeństwa. Jest to zespół wiadomości posiadanych przez jednostkę nie ograniczony do żadnej jej szczególnej roli czy funkcji. Jest to raczej taka wiedza człowieka, co do której spodziewamy się, że w znacznym stopniu będzie podzielana przez innych, z którymi żyje się w społeczeństwie. Wszyscy posiadamy pewną ogólną wiedzę — dzielimy ją z tymi, którzy żyją wokół nas, i to pozwala nam wchodzić wzajemnie w interakcje. Bez żadnej wiedzy ogólnej nie byłibyśmy w stanie porozumiewać się ze współtowarzyszami. Aby się porozumiewać, jest potrzebna pewna wiedza podzielana z innymi — musimy wiedzieć, na jaki temat się porozumiemy¹³.

Wiedza ogólna odgrywa więc — jak zauważył cytowany tu autor — ważną rolę w praktyce pedagogicznej, bo przecież sytuacja nauczania jest sytuacją interpersonalną, wymagającą wzajemnego porozumienia między nauczycielem a uczniami.

Aby nastąpiło porozumienie się między ludźmi, musi istnieć pewna wspólna wiedza podzielana przez wszystkich. Tak więc nauczyciele muszą dzielić wspólną wiedzę z uczniami. Ponieważ nauczyciel inicjuje zamierzoną sytuację, zdaje się, że to on powinien być odpowiedzialny za posiadanie wiedzy ogólnej umożliwiającej porozumienie z uczniami. Zgodnie z tym poglądem nauczyciele powinni sami sobie uświadomić, jakiej wiedzy ogólnej potrzeba, aby zapewnić możliwość porozumiewania się w interpersonalnej sytuacji nauczania. Co ma w skład tej ogólnej wiedzy wchodzić, oczywiście będzie zależało od zmiennych okoliczności. Nauczyciele pracujący z bardzo młodymi uczniami będą potrzebowali mniej wiedzy niż nauczyciele pracujący z dorosłymi — młodsze dzieci zwykle mają mniejszy zasób wiedzy ogólnej niż dorośli¹⁴.

Według Wincentego Okonia, od nauczyciela wymaga się,

[...] aby posiadał możliwie rozległą i trwałą wiedzę o przyrodzie, społeczeństwie i kulturze, a zarazem wyrobił sobie własny do tej wiedzy stosunek. Co więcej, jest pożądane, aby wiedza ta była przepojona mądrością i troską o prawdę wśród ludzi, aby się wiązała z przekonaniami nauczyciela, stając się podstawą jego poglądu na świat i jego postępowania¹⁵.

¹³ A.T. Pearson, *Nauczyciel. Teoria i praktyka w kształceniu nauczycieli*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994, s. 118.

¹⁴ Tamże, s. 119.

¹⁵ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987, s. 407.

Wiedza ogólna umożliwia sprawne zdobywanie i aktualizowanie wiedzy szczegółowej, nie tylko z zakresu nauczanego przedmiotu, ale także z zakresu najróżniejszych obszarów i płaszczyzn dydaktyczno-wychowawczych sytuacji. Zdaniem Jana Legowicza,

[...] nauczyciel, nawet wysoko kwalifikowany w zakresie któregoś z przedmiotów nauczania, nigdy nie jest tylko i wyłącznie specjalistą od tego jedyne go przedmiotu, nie jest także wąskim w swych znajomościach ekspertem, choć może wykonywać nader złożone oraz subtelne ekspertyzy pedagogiczne i dydaktyczne. [...] Oto, dlatego specjalność nauczycielska jest zarazem współspecjalnością wymagającą wielopredmiotowo-jakościowego przysposobienia do nauczycielstwa [...]¹⁶.

Nauczycielowi potrzebna jest wiedza ogólna — obiektywna, naukowa wiedza teoretyczna, będąca podstawą myślenia i szansą na osiągnięcie mądrości. Idzie więc nie tylko o specjalistyczną wiedzę z zakresu nauczanego przedmiotu, ale o ogólną wiedzę z nauk społecznych, przyrodniczych, humanistycznych — z tych wszystkich obszarów, których podstawowa znajomość niezbędna jest do prawidłowego kierowania procesem dydaktyczno-wychowawczym. Poza tym nauczyciele poszczególnych przedmiotów winni widzieć swoją dziedzinę nauczania w kontekście dyscyplin pokrewnych. „Uważa się, że integracja różnych rodzajów wiedzy sprzyja lepszemu rozumieniu świata i samego siebie”¹⁷. Szerzona jest dziś w naszych szkołach idea integrowania treści z różnych przedmiotów nauczania, czego wyrazem jest między innymi prowadzone w pierwszych klasach szkoły podstawowej kształcenie zintegrowane. Idea integracji w wielu wymiarach i na wielu płaszczyznach edukacyjno-kulturowych wymaga od nauczyciela — oprócz wiedzy przedmiotowej —

[...] wiedzy interdyscyplinarnej z zakresu kierunku oraz filozofii rozwoju świata i społeczeństwa; idea integracji wymaga mądrości, otwartego, badawczego i krytycznego umysłu, skorego do współpracy i współdziałania; idea integracji wymaga wiedzy, umiejętności pozyskiwania i integracji środowiska pozaszkolnego ze szkołą, w tym także szeroko pojętego środowiska kulturowego i medialnego; idea integracji wymaga odpowiednich kompetencji w zakresie komunikowania społecznego i dialogu¹⁸.

Stanisław Palka podkreśla, że:

Opanowywanie przez nauczycieli wiedzy ogólnej powinno iść w parze z opanowywaniem umiejętności docierania do źródeł informacji, krytycznej analizy informacji oraz przetwarzania teoretycznej wiedzy na konstrukty użyteczne w praktyce dydaktyczno-wychowawczej [...]¹⁹.

¹⁶ J. Legowicz, *O nauczycielu mistrzu samego siebie*, [w:] *Pedeutologia. Badania i koncepcje metodologiczne*, red. A.A. Kotusiewicz, H. Kwiatkowska, W.P. Zaczyński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1993, s. 17.

¹⁷ B. Jodłowska, *Problemy współczesnego wychowania a idea integracji*, [w:] *Idea integracji a wychowanie. Ku pedagogice integralnej*, red. B. Jodłowska, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Gliwice–Kraków 2004, s. 36.

¹⁸ Tamże, s. 47.

¹⁹ S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003, s. 146.

Zdaniem tego autora, „roległy zakres wiedzy ogólnej może stanowić dobrą ogólną podstawę do realizowania specyficznie nauczycielskich działań praktycznych i może być twórczym użytecznym do kształtowania pożądanej formacji intelektualnej kadry nauczającej”²⁰. W tym sensie wiedza kompetencje nauczyciela w zakresie wiedzy ogólnej łączą się z jego kompetencjami poznawczymi i twórczymi.

KOMPETENCJE POZNAWCZE, TWÓRCZE I INNOWACYJNE

Z pozyskiwaniem i wykorzystywaniem wszechstronnej wiedzy ogólnej wiąże się ten rodzaj kompetencji nauczyciela, który określany bywa mianem kompetencji poznawczych. Zawód nauczyciela jest zawodem dużych możliwości i dużej niezależności dla osób poznawczo dociekliwych, innowacyjnych i poszukujących. Jak stwierdził Michael Fullan, każdy nauczyciel powinien być „aktywnym uczącym się, który ustawicznie poszukuje, ocenia, stosuje i przekazuje wiedzę jako refleksyjny praktyk, w trakcie całej kariery”²¹. Ze względu na tempo i zakres przemian we współczesnym świecie, w tym także w teorii i praktyce pedagogicznej, nauczyciel nieustannie stawał będzie wobec konieczności działania poza znanymi prawami i znanymi z doświadczenia normami, poza wypróbowanymi we wcześniejszych warunkach sposobami postępowania. Czy temu zadaniu sprosta, czy nie, zależy od stanu jego poznawczych kompetencji. Kompetencje te są mu potrzebne ze względu na intelektualny charakter jego pracy. Do rozwiązywania złożonych problemów praktyki szkolnej nie wystarcza wiedza wcześniej zdobyta. Nauczyciel powinien mieć zdolność do uzupełniania i aktualizowania swojej wiedzy, do tworzenia nowych informacji z zasobów już posiadanych. Interesujący nas tu obszar kompetencji utożsamiany jest z potencjałem intelektualnym człowieka, zapewniającym mu zdobywanie wiedzy i efektywne posługiwanie się nią w celu głębokiego i krytycznego rozumienia siebie, ludzi oraz tego, co dzieje się w świecie. To możliwości osoby związane z postrzeganiem i rozumieniem przez nią faktów, zdarzeń i zjawisk w jej otoczeniu i w niej samej. Zdaniem Marii Czerepaniak-Walczak, kompetencje poznawcze to taka kondycja intelektualna i moralna osoby, która wyraża się w otwartości na informacje o sobie i o świecie oraz w umiejętności i gotowości do zaktualizowanego posługiwania się nimi.

Tak pojmowane kompetencje poznawcze są zatem zintegrowaną strukturą myślenia i działania umożliwiającą reagowanie na poszczególne fakty i zdarzenia. [...] Są one związane z rozwojem intelektualnym i moralnym osoby, jej poziomem i rodzajem wykształcenia oraz sposobem uczestniczenia w procesach społecznych i kulturowych²².

Kompetencje poznawcze są dynamiczną podmiotową dyspozycją, polegającą na krytycznej otwartości na informacje o świecie i jego poszczególnych elementach. Konstytutywną właściwością tej dyspozycji jest tendencja do weryfikowania i aktualizowania

²⁰ Tamże, s. 147.

²¹ Podaję za: E. Potulicka, *Uczący się nauczyciel, szkoła, społeczeństwo*, [w:] *Uczenie się jako przedsięwzięcie na całe życie*, red. T. Bauman, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, s. 271.

²² M. Czerepaniak-Walczak, *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Wydawnictwo „Edytor”, Toruń 1997, s. 92.

wania posiadanej wiedzy. „Kompetencje poznawcze refleksyjnego praktyka są zatem przejawem jego samoświadomości, która umożliwia mu wykraczanie poza bezpośrednią sytuację”²³. Chodzi o refleksyjne ogarnianie świata jako kontekstu własnej działalności zawodowej.

Rozległa i ciągle wzbogacana wiedza ogólna, wzmocniona jej niemal powszechną dostępnością, stawia współczesnego nauczyciela wobec konieczności dokonywania wyborów źródeł informacji i krytycznej interpretacji nowo poznanych faktów. Wskaźnikami kompetencji poznawczych pedagoga są: znajomość źródeł wiedzy oraz dróg dostępności do nich, samodzielne docieranie i umotywowany dobór poszczególnych informacji w połączeniu z decydowaniem o sposobach i zakresie ich wykorzystywania, dociekliwa postawa badawcza. Mądrzy nauczyciele to tacy, którzy posiadają wysokie kompetencje poznawczo-badawcze umożliwiające krytyczne ogarnięcie rzeczywistości, szybkie diagnozowanie bieżących sytuacji szkolnych, postrzeganie i formułowanie ważnych problemów dydaktyczno-wychowawczych, wreszcie podejmowanie trafnych decyzji. Muszą oni wykazywać się samodzielnością poznawczą, przejawiającą się w samodzielnym docieraniu do źródeł informacji, samodzielnym przetwarzaniu konstruktywów teoretycznych na konstrukty użyteczne w praktyce pedagogicznej, wreszcie w samodzielnym projektowaniu i przeprowadzaniu badań pedagogicznych oraz w wdrażaniu do praktyki szkolnej pożądanych innowacji. Nauczyciel XXI wieku powinien odznaczać się odwagą poznawczą, niezależnością w myśleniu, samokrytycyzmem, jasnością rozumu, otwartością na „nowe”, przenikliwością widzenia otaczających rzeczy. Powinien wzniecać w sobie intelektualny niepokój, skłaniający do ciągłych poszukiwań. Pasywność poznawcza oraz intelektualna sztywność to cechy niepożądane w tym zawodzie. Udziałem pedagoga ma być zaangażowanie w ciągle, coraz lepsze postrzeganie aktualnej rzeczywistości. Myślenie nauczyciela cechować powinny takie właściwości, jak elastyczność, oryginalność, krytycyzm oraz niezależność, czyli niepoddawanie się stereotypowym sądom i naciskom opinii innych osób²⁴.

Z poznawczymi kompetencjami nauczyciela wiążą się więc ściśle jego kompetencje badawcze, twórcze i innowacyjne.

Nauczyciel jako jedna z niewielu osób, przygotowana pod względem merytorycznym i metodycznym do wspomaganiania i kierowania jest również zdolna do świadomego sterowania własnym zachowaniem i twórczą aktywnością. Może modelować zarówno świat zewnętrzny, jak i siebie samą²⁵.

Podkreśla się dziś, że „W realizacji zadań edukacyjnych nauczyciel winien być odpowiednio przygotowany do działalności innowacyjnej, czyli posiadać ukształtowane kompetencje innowacyjne”²⁶. Przejawiać mają się one między innymi umiejętnością zdobywania nowej wiedzy i praktycznego zastosowania jej przy układaniu autorskich programów nauczania oraz otwartością na nowe koncepcje edukacyjne. Wielokierunkowe przeobrażenia obecnej rzeczywistości dotyczą także szkółę i zachodzące w niej

²³ Tamże, s. 93.

²⁴ S. Pałka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje...*, s. 159.

²⁵ M. Kabat-Szymań, *Twórcza, refleksyjna aktywność nauczyciela*, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego Oddział w Poznaniu, Poznań 2001, s. 77.

²⁶ J. Szempruch, *Pedagogiczne kształcenie nauczycieli wobec reformy edukacji w Polsce*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Rzeszów 2000, s. 145.

zjawiska. Skłaniać to powinno nauczycieli do różnego rodzaju badawczych poszukiwań w obszarze ich pedagogicznej praktyki, a więc do podejmowania badań pedagogicznych. „Nauczyciel tworzy to także nauczyciel eksperymentator, badacz, twórca, a zarazem użytkownik nowej wiedzy”²⁷. Do nowych i coraz trudniejszych zadań nauczyciela zaliczyć należy jego spełnianie się w roli badacza własnej działalności edukacyjnej (*teacher as researcher*)²⁸. Badania pedagogiczne realizowane przez nauczyciela, świadomie wchodzącego w rolę badacza, mogą mieć na celu poznanie faktów, zjawisk i procesów z dziedziny wychowania i kształcenia, zwłaszcza z zakresu bezpośredniej jego pracy z uczniami. Do przeprowadzania tak rozumianych badań potrzebna jest nauczycielowi — prócz umiejętności prowadzenia badań — podstawowa wiedza z zakresu metodologii ogólnej i metodologii badań pedagogicznych. Zdaniem Stanisława Palki, wiedza metodologiczna umożliwia nauczycielowi poznanie następujących obszarów rzeczywistości:

- uczniów, ich indywidualnych możliwości, zdolności, zainteresowań, aspiracji, postaw i nastawień (wiedza na ten temat sprzyja indywidualizowaniu procesu kształcenia);
- efektów procesu kształcenia: bieżących (na poszczególnych lekcjach), etapowych (po realizacji działu tematycznego), końcowych (na koniec roku szkolnego), dzięki czemu nauczyciel może oceniać wyniki swojej pracy i ewentualnie wprowadzać do niej modyfikacje;
- uwarunkowań przebiegu procesu kształcenia oraz efektów tego procesu, związanych z cechami środowiska szkolnego, rodzinnego, z cechami psychofizycznymi uczniów, z oddziaływaniami treści przekazów kultury masowej (poznanie tych i innych uwarunkowań służyć może takiej organizacji pracy dydaktycznej, w której w większym stopniu wykorzystywane są pozytywne elementy uwarunkowań, a neutralizowane lub likwidowane są elementy negatywne²⁹).

Podkreśla się szczególnie mocno wymóg posiadania przez nauczyciela stosownych kompetencji diagnostycznych³⁰. Dobry nauczyciel stale diagnozuje poznawcze i motywacyjne możliwości swoich uczniów i dostosowuje do nich swoje dydaktyczno-wychowawcze oddziaływania. Upowszechnia się dziś coraz bardziej w literaturze koncepcję nauczycielskich „badań w działaniu” (*action research*)³¹. Jest to taki rodzaj badań pedagogicznych, który wiąże teorię z praktyką i polega na współpracy pedagogów-teoretyków z nauczycielami, występującymi w roli badaczy własnej działalności praktycznej w klasie i szkole. Jak pisze S. Palka,

Nauczyciele przygotowani do badań pedagogicznych od strony merytorycznej i od strony metodologicznej mogą być cennymi partnerami profesjonalnych badaczy, mogą

²⁷ S. Korczyński, *Obraz nauczyciela w polskiej myśli pedologicznej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, Opole 1992, s. 55.

²⁸ U. Ostrowska, *Nauczyciel jako badacz — między ideą a rzeczywistością*, „Edukacja” 1999, nr 2, s. 50. Zob. także: R. Walker, *Doing research. A handbook for teachers*, Routledge, London 1990.

²⁹ S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje...*, s. 149, 150.

³⁰ Zob.: R. Sarnecki, *Kompetencje nauczyciela w diagnozowaniu i zapobieganiu niepowodzeniom szkolnym*, [w:] *Ewaluacja i innowacje w edukacji nauczycieli*, t. II, red. J. Grzesiak, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Pedagogiczno-Artystyczny, Kalisz 2007.

³¹ M. Dadds, *Thinking and being in teacher action research*, [w:] *Reconstructing teacher education. Teacher development*, ed. by J. Elliott, The Falmer Press, London 1993, s. 229–233.

realizować nie tylko badania opisowe i diagnostyczne w skali swojego środowiska szkolnego, ale i w szerszym wymiarze przestrzennym, a także badania eksperymentalne. Dane uzyskiwane z tych badań stanowią mogą wartościowe nowe składniki teoretycznej wiedzy pedagogicznej³².

Badania w działaniu mają na celu korzystne zmienianie procesu kształcenia, ulepszanie konkretnej praktyki nauczycielskiej, a także kształtowanie badawczych i twórczych postaw nauczycieli³³.

W ostatnich latach wiele pisze się o twórczości i twórczym myśleniu jako pożądanych atrybutach nauczycielskiej profesji³⁴. Twórcza i refleksyjna aktywność ma pozwolić nauczycielowi na przewyższanie aktualnej technicznej racjonalności, ma być szansą na sprostanie wyzwaniom szybko zmieniającej się rzeczywistości XXI wieku. By tę rzeczywistość zrozumieć, trzeba bowiem — zgodnie z twierdzeniem Zdzisława Cackowskiego — „w strukturach poznawczych twórczo realizować teraźniejszość, tak by stała się warunkiem uobecniania przyszłości”³⁵. Nauczyciel ma być tym, kto intelektualnie przyswaja sobie zachodzące wokół zmiany i uczy innych w tym zmiennym świecie się poruszać. Twórcza postawa oraz stosowny poziom intelektualno-kulturalny mają mu w tym pomagać. Twórczość to bowiem zmaganie się z zastanym kształtem rzeczy, z tym, co istnieje w świecie materialnym, jak też w świecie ducha, wartości, zastanego porządku społecznego. Według Aleksandra Nalaskowskiego, twórczość to otwarcie na zmiany, na przetwarzanie rzeczywistości, to „uwalnianie się jednostki od tego, co zawarte w danej sytuacji jako konieczne do tego, co okazuje się w jej świadomości jako możliwe”³⁶. Zdaniem Stanisława Korczyńskiego,

Nauczyciel powinien być jednostką twórczą, wciąż poszukiwać nowych rozwiązań złożonych problemów pedagogicznych, być jednostką dynamiczną, przewyższać sztywne nastawienia i stereotypy, dostosowywać się do zmieniających się potrzeb edukacyjnych społeczeństwa i jednostki. Nauczyciel twórczy (nowatorski) to człowiek zorientowany na doskonalenie środków pedagogicznego działania, wciąż doskonalący siebie i swą działalność dydaktyczną, poszukujący nowych rozwiązań i przewidujący ich skutki, krytycznie ustosunkowany do swojej działalności³⁷.

Kreatywność to ważny element kompetencyjności nauczyciela, niezbędny do tego, by kształtować z powodzeniem twórcze postawy wśród uczniów.

Praca nauczyciela twórczego, praca nauczyciela-badacza posiada często charakter innowacyjny. Nauczyciel-innowator wynajduje i wprowadza do swej pracy nowe metody i rozwiązania, umożliwiające osiąganie lepszych rezultatów dydaktyczno-wychowawczych.

³² S. Pałka, *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 132.

³³ S. Pałka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje...*, s. 76.

³⁴ Zob. K.M. Czarniecki, *Hipotetyczne modele twórczej pracy nauczycieli i ich ogólna charakterystyka (problem do dyskusji)*, [w:] *Edukacja nauczycieli wobec przemian szkoły*, red. E.I. Laska, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007.

³⁵ Podają za: M. Kabat-Szymań, *Twórcza, refleksyjna aktywność nauczyciela...*, s. 74.

³⁶ A. Nalaskowski, *Spoleczne uwarunkowania twórczego rozwoju jednostki*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998, s. 15.

³⁷ S. Korczyński, *Obraz nauczyciela...*, s. 54.

Chodzi o rozwiązania rozmaite: programowe, technologiczne, organizacyjne oraz inne. Twórczy styl pracy łączy się zatem nie tyle (i nie tylko) z wykorzystywaniem istniejącego doświadczenia pedagogicznego, lecz przede wszystkim z jego pomnażaniem i wzbogacaniem. W twórczej pracy nauczyciela nie rezygnuje się ze stosowania rozwiązań już znanych, z wykorzystania istniejącego doświadczenia. Ale polega ona także na poszukiwaniu i stosowaniu nowych rozwiązań; takich, które dotąd nie istniały, lub nie były szerzej znane. Polega ona na rozwijaniu nowych wzorów zachowania, na wprowadzaniu innowacji do programu i metod swego działania. Innowacje — nowe i lepsze rozwiązania — przyczyniają się do rozwoju praktyki pedagogicznej w tym sensie, że stanowią jej ulepszenie, wzbogacenie o elementy nowe i lepsze³⁸.

Jak zauważa cytowany tu Roman Schulz, praca odtwórcza, polegająca na stosowaniu wyłącznie rozwiązań już znanych, od dawna i szeroko praktykowanych, choć ciągle potrzebna, traci dziś powoli na znaczeniu i aktualności.

Co innego twórczy styl pracy. Odpowiada on sytuacjom bardziej skomplikowanym, w których trzeba osiągać cele mniej określone, szybciej zmieniające się, bardziej różnorodne. Wszystko zaś wskazuje na to, że takie właśnie warunki powstają w nowoczesnych społeczeństwach rozwiniętych. Dlatego przyszłość należy raczej do twórczych niż odtwórczych form pedagogicznego działania³⁹.

Toteż nowatorstwo pedagogiczne, innowacyjna aktywność winny być udziałem współczesnego nauczyciela, który może w ten sposób przyczyniać się do pedagogicznego postępu. Jak pisze Jerzy Kujawiński, to nauczyciel jest głównym kreatorem postępu pedagogicznego w szkole:

Nauczyciel jest głównym sprawcą zmian w edukacji szkolnej. Jest bowiem osobą najlepiej przygotowaną do wprowadzania w szkole najbardziej pożądaných zmian, zwłaszcza metodycznych, sprzyjających coraz lepszej realizacji celów dydaktyczno-wychowawczych, a w konsekwencji — coraz pełniejszemu rozwojowi osobowości uczniów, obejmującemu sferę instrumentalną, kierunkową i duchową. Jeżeli posiada on odpowiednie kwalifikacje merytoryczne i pedagogiczno-psychologiczne oraz cechy osobowości cenione przez uczniów i motywację nastawioną na coraz lepszą pracę i współpracę z uczniami, to taki nauczyciel może być skutecznym sprawcą postępu pedagogicznego w swojej klasie i szkole⁴⁰.

Może bowiem wprowadzać do procesu dydaktyczno-wychowawczego potrzebne zmiany metodyczne, treściowe, organizacyjne i inne. To zaś określać będzie istotnie jego zawodowe kompetencje, zwłaszcza kompetencje pedagogiczne.

³⁸ R. Schulz, *Twórczy i odtwórczy styl pracy nauczyciela*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1985, nr 3–4, s. 54.

³⁹ Tamże, s. 58. Zob. także: M. Dymon, *Sukces lub porażka miarą kreatywności nauczyciela*, [w:] *Edukacja nauczycieli wobec przemian szkoły*, red. E.I. Łaska, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007.

⁴⁰ J. Kujawiński, *Postęp pedagogiczny w szkole*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2008, s. 120.

KOMPETENCJE PEDAGOGICZNE I ZWIĄZANE Z NIMI KOMPETENCJE METODYCZNE

Nauczyciel, przed którym stawia się zadania dydaktyczno-wychowawcze, opiekuńcze, profilaktyczne, musi posiadać stosowne kompetencje pedagoga, określane przez ustawodawcę jako tak zwane przygotowanie pedagogiczne. Potrzeba jest mu wiedza profesjonalna — usystematyzowana wiedza na temat nauczania i wychowywania. W systematycznej wiedzy o nauczaniu wyróżnione są, w ujęciu Allena Pearsona, dwa aspekty:

po pierwsze, wymaga się wiedzy o prawach przyczynowych, regularnościach czy stosunkach, których efektem może być uczenie się; po drugie, wymaga się wiedzy o nauczaniu, to znaczy o miejscu nauczania w naszych problemach społecznych i oświatowych⁴¹.

W ramach swego rozwoju zawodowego nauczyciel powinien, między innymi, zgłębiać wiedzę o samej edukacji, o tym, co z edukacją robią inni (nadzór, administracja, sejm, senat)⁴². Zdaniem Stanisława Palki:

Odnośnie do dziedziny pedagogiki niezbędne wydaje się przyswojenie przez nauczycieli wiedzy z zakresu:

- historii wychowania i myśli pedagogicznej (nauczyciel powinien mieć w swojej pracy odniesienia do doświadczeń przeszłości),
- pedagogiki porównawczej (nauczyciel także powinien mieć w swojej pracy odniesienia do dokonań i sposobów działań pedagogicznych w innych krajach zarówno europejskich, jak i pozaeuropejskich),
- pedagogiki ogólnej (nauczyciel powinien posiadać orientację m.in. w stanie i kierunkach rozwoju pedagogiki, w sposobach ujmowania procesów wychowywania, kształcenia i samokształtowania człowieka),
- dydaktyki ogólnej (nauczyciel powinien dysponować orientacją w stanie rozwoju teoretycznej wiedzy dydaktycznej, w tendencjach rozwojowych nowoczesnej dydaktyki oraz kształcenia),
- teorii wychowania (nauczyciel powinien poznać prawidłowości procesu wychowania, systemy wychowawcze współcześnie wyrażnie się wyodrębniające, alternatywne koncepcje wychowania),
- pedagogiki specjalnej (nauczyciel powinien mieć rozeznanie w zjawiskach anomalii rozwojowych dzieci, mikrodeficytów, dysleksji, dysgrafii, niedostosowania społecznego)⁴³.

Ważne jest, by nauczyciele nie tylko opanowali niezbędne elementy teoretycznej wiedzy pedagogicznej, ale także zdobyli umiejętność przetwarzania tych elementów wiedzy na konstrukty użyteczne w praktyce szkolnej. „Aby wykorzystać wiedzę,

⁴¹ A.T. Pearson, *Nauczyciel...*, s. 154.

⁴² W. Kojas, *Przyczynek do rozważań nad programem rozwoju zawodowego nauczyciela*, [w:] *Rozwój zawodowy nauczyciela*, red. H. Moroz, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, s. 147.

⁴³ S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje...*, s. 147.

konieczne jest przetworzenie wiedzy w działanie. Taki typ wiedzy określany jest jako wiedza proceduralna. Inne określenie tej wiedzy to umiejętności⁴⁴.

We współczesnych dyskusjach o szkole podkreśla się, że instytucja ta straciła swe funkcje wychowawcze, skupiając się jedynie na nauczaniu⁴⁵. Toczy się spór o formułę szkoły — czy ma ona się koncentrować na wiedzy informacyjnej, czy też wiedzy refleksyjnej, czy ma tylko uczyć, czy też uczyć i wychowywać. Dla ludzi poważnie podchodzących do sprawy, spór ten jest niczym innym, jak tylko jednym z absurdów postmodernistycznego myślenia oraz echem modnych dziś koncepcji technologicznych i instrumentalnych. Oczywiście jest przecież, że wychowywanie i kształcenie powinny stanowić w pracy szkoły integralną całość, to zaś odzwierciedlać się musi w kompetencjach pedagogicznych nauczyciela. Każda sytuacja edukacyjna jest sytuacją wychowawczą, nauczyciel ma przekazywać wiedzę, rozwijać umiejętności, ale i motywować uczniów do pracy nad sobą, kształtować ich postawy i hierarchię wartości, tłumaczyć ludzki świat i pomagać w jego interpretacji. Praca nauczyciela zmierzać ma do rozwoju osobowości ucznia, kształtowania jego postaw, opinii, przekonań. W świetle ustawy o systemie oświaty kształcenie i wychowanie to równoważne, uzupełniające się wymiary pracy nauczyciela. Niebezpieczeństwem i świadectwem braku zawodowych kompetencji jest redukcja tej pracy jedynie do nauczania. Według Jerzego Pająka,

Postępująca specjalizacja wykonywanych czynności we wszystkich niemal dziedzinach życia [...] doprowadza do pojawienia się grup wysokiej klasy ekspertów — profesjonalistów, mistrzów w swej specjalności, ludzi o wiedzy teoretycznej i umiejętnościach praktycznych na bardzo wysokim poziomie. W odniesieniu do nauczania i wychowania może się okazać, że będziemy nagle mieli do dyspozycji sztab wspaniałych nauczycieli-przedmiotowców, świetnych merytorycznie i metodycznie, przy znikomej liczbie pedagogów. I to oni właśnie, ci fachowcy: matematycy, poloniści, biolodzy itd. będą dysponowali większym komfortem psychicznym w zakresie swej identyfikacji zawodowej niż ci, którzy z całej *duszy nauczycielstwa* nadmiernie ukochali jej część pedagogiczną⁴⁶.

Dochodzi więc do swoistego przewartościowania w postrzeganiu przez nauczycieli własnego profesjonalizmu. Pragmatyzm i ciasny utylitaryzm zdają się przeważać nad głęboką humanistyką, co jest ogólną tendencją w wielu dziedzinach współczesnego życia.

Prócz umiejętności oddziaływania wychowawczego, istotnym obszarem profesjonalnych kompetencji nauczyciela są kompetencje metodyczne, a więc m.in. wiedza o tym, jakie działania wywołują uczenie się, albowiem aby nauczyciele mieli poczucie sukcesu w swym działaniu praktycznym, muszą znać związek przyczynowy między ich czynnościami a uczeniem się uczniów. Niektórzy autorzy umieszczają wiedzę i umiejętności metodyczne w ramach pedagogicznych kompetencji nauczyciela, inni wydzie-

⁴⁴ E. Szadzińska, *Typy wiedzy w procesie kształcenia nauczycieli*, [w:] *Ewaluacja i innowacje w edukacji nauczycieli*, t. I, red. J. Grzesiak, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Pedagogiczno-Artystyczny, Kalisz 2007, s. 73.

⁴⁵ J.A. Malinowski, *Wychowawcza niemoc szkoły?*, „Wychowanie na co dzień” 2003, nr 9, s. 4.

⁴⁶ J. Pająk, *Aktualne problemy identyfikacji zawodowej nauczycieli szkół średnich*, [w:] *Problemy pedeutologii na przełomie XX i XXI wieku*, red. Z. Jasiński, T. Lewowicki, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2000, s. 262.

lają je jako odrębny rodzaj kompetencji. W nowoczesnym kształceniu rzeczą ważną jest wiązanie podejścia prakseologicznego (technologicznego, instrumentalnego) z podejściem humanistycznym. Jak pisze Stanisław Palka, metodyki obu rodzajów działań są niezbędne w pracy nauczyciela:

W nowoczesnej metodyce nie powinno się rezygnować z elementów prakseologicznych, lecz znacznie więcej miejsca trzeba zostawić dla elementów podejścia humanistycznego. Obie kategorie działań metodycznych powinny się uzupełniać, być z sobą związane, co nie jest zabiegiem łatwym, ale wielce pożądanym⁴⁷.

Dlatego też współczesny nauczyciel winien opanować wiedzę niezbędną do realizacji obu orientacji metodycznych. Do realizacji podejścia prakseologicznego potrzebne są mu — zdaniem cytowanego autora — wiedza i umiejętności związane:

- z formułowaniem i operacjonalizacją ogólnych i szczegółowych celów kształcenia;
- z doбором i układem treści kształcenia oraz tworzeniem struktur wiedzy zintegrowanej;
- z respektowaniem zasad kształcenia (szczególnie zasady świadomego i aktywnego udziału uczniów w procesie kształcenia, zasady operatywności wiedzy, zasady wiązania teorii z praktyką);
- z doбором metod i technik kształcenia (szczególnie metod związanych z problemowym tokiem nauczania, z dialogiem nauczycieli i uczniów);
- z doбором form organizacji procesu kształcenia — zarówno zajęć lekcyjnych, jak i pozalekcyjnych, nauki domowej, wycieczek;
- z doбором form organizacji pracy uczniów, ze szczególnym uwzględnieniem pracy grupowej i indywidualnej, z akcentowaniem indywidualizacji procesu kształcenia, dostosowywania go do indywidualnych cech i możliwości uczniów;
- z kontrolą i oceną efektów kształcenia (bieżącą, etapową, końcową);
- z uwzględnieniem czynników warunkujących efektywność procesu kształcenia związanych z psychofizycznymi cechami uczniów, a także z cechami środowiska lokalnego, szkolnego, rodzinnego⁴⁸.

Z kolei, pragnąc realizować w pracy szkolnej pożądane dziś podejście humanistyczne, nauczyciel musi opanować wiedzę i umiejętności związane z prowadzeniem dialogu z uczniami, z podmiotowym i partnerskim traktowaniem uczniów, poszanowaniem ich autonomii, z tak zwanym byciem „na równi” z wychowankami, empatią, wczuwaniem się w stany psychiczne uczniów, z tolerancją dla ich odmienności religijnej, etnicznej, kulturowej, z demokratycznym organizowaniem środowiska społecznego klasy szkolnej, a także środowiska wychowawczego szkolnego i domowego. Zdaniem S. Palki, „Takie podejście, współcześnie jeszcze słabo występujące, powinno być wyraźniejsze w przyszłości”⁴⁹.

⁴⁷ S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje...*, s. 148.

⁴⁸ Tamże, s. 148, 149.

⁴⁹ Tamże, s. 149.

INNE OBSZARY POSTULOWANYCH KOMPETENCJI NAUCZYCIELA XXI WIEKU

We współczesnej literaturze pedeutologicznej wśród pożądaných kompetencji nauczyciela wymienia się jeszcze między innymi niżej przedstawione.

Kompetencje psychologiczne — zaliczane są przez niektórych autorów do kompetencji związanych z wiedzą ogólną, przez innych do kompetencji psychologiczno-pedagogicznych. Jak pisze Grażyna Rura, sami nauczyciele zwracają uwagę na to, że brakuje im podstawowych kompetencji z zakresu psychologii rozwojowej, poznawczej, społecznej, przez co nie potrafią

[...] skupić się na dziecku (na jego oczekiwaniach), wsłuchiwać się w sygnały, które wysyła jako informacje o swoich potrzebach i nie potrafią też skupić się na samych sobie (własnych możliwościach i potrzebach), brakuje im umiejętności dokonywania autorefleksji, nie rozumieją własnych ograniczeń i nie uaktywniają ukrytych potencjałów⁵⁰.

Psychologowie są zgodni co do tego, że nauczyciel musi posiadać bogatą wiedzę psychologiczną na temat ucznia, by dzięki niej kreować adekwatne do możliwości rozwojowych dziecka warunki i sytuacje edukacyjne. Znajomość poszczególnych etapów rozwojowych człowieka, ich złożonych uwarunkowań, różnic indywidualnych, a także znajomość własnej kondycji psychicznej to konieczne elementy nauczycielskiej wiedzy. Znaczenie wiedzy psychologicznej w pracy nauczyciela wzrasta w obliczu coraz większej skali zaburzeń zdrowia psychicznego i dewiacyjnych zachowań młodzieży, które wymagają profesjonalnej pomocy i interwencji ze strony pedagogów.

Kompetencje komunikacyjne — zdaniem Józefa Kuźmy ten rodzaj kompetencji nauczyciela wyraża się

umiejętnością nadawania i odbierania komunikatów oraz skutecznością komunikacji werbalnej i niewerbalnej w różnych relacjach między podmiotami życia szkolnego⁵¹.

W ramach tego obszaru kompetencji, zwanych też czasem kompetencjami interpretacyjno-komunikacyjnymi, wymaga się od nauczyciela: posiadania wiedzy o komunikacji interpersonalnej i umiejętności jej spożytkowania dla celów edukacyjnych; nabycia umiejętności interpretacji różnych sytuacji edukacyjnych i dostosowania do nich własnego stylu porozumiewania się z uczniem; zrozumienia dialogowego charakteru relacji nauczyciel-uczeń; nabycia umiejętności słuchania, właściwego formułowania przekazów edukacyjnych, nawiązywania i podtrzymywania kontaktu z uczniami; doskonalenia poprawności i czytelności własnych zachowań językowych⁵². Brak tej czytelności, nierozumienie sensu używanych terminów prowadzić może do błędów interpretacyjnych i utrudniania porozumiewania się nauczyciela z uczniami i innymi

⁵⁰ G. Rura, *Zmiany w polskim systemie szkolnym...*, s. 182.

⁵¹ J. Kuźma, *Pedeutologia nauką kreującą mądrych, sprawiedliwych i dobrych nauczycieli (kierunki badań)*, [w:] *Rozwój zawodowy nauczyciela*, red. H. Moroz, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, s. 25.

⁵² R. Miszczuk, *Zakres kompetencji współczesnego nauczyciela w kontekście reformy systemu edukacji*, [w:] *Nauczyciel kompetentny. Teraźniejszość i przyszłość*, red. Z. Bartkiewicz, M. Kowaluk, M. Samujło, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007, s. 68, 69.

uczestnikami sytuacji szkolnych⁵³. W literaturze przedmiotu znaleźć można jeszcze pokrewne do pojęcia kompetencji komunikacyjnych pojęcie kompetencji interpersonalnych nauczyciela, obejmujące umiejętność porozumiewania się, współpracy w grupie, inteligencję emocjonalną, umiejętność rozwiązywania konfliktów, negocjowania, motywowania⁵⁴.

Kompetencje z zakresu doradztwa zawodowego — obejmujące między innymi elementy wiedzy ekonomicznej. Pożądane jest, by nauczyciel posiadał wiedzę związaną z podstawowymi zagadnieniami gospodarczymi, szczególnie zaś podkreśla się jego rolę pierwszego doradcy zawodowego swoich uczniów. Zdaniem Zdzisława Wołka:

Nauczyciel nie jest w tym przypadku doradcą profesjonalnym, jednakże wśród swoich licznych kompetencji zawodowych niezbędne są mu kompetencje doradcze, przydatne w różnych obszarach, wśród nich w zakresie poradnictwa zawodowego. Doradztwo wymaga kompetencji z wielu dziedzin, szczególnie z zakresu psychologii, pedagogiki, socjologii, komunikowania społecznego, wykorzystywania mediów elektronicznych, ekonomii, organizacji pracy, gospodarki, polityki społecznej, kultury materialnej⁵⁵.

Kompetencje społeczno-obywatelskie i „europejskie” — związane z umacnianiem postaw demokratycznych i obywatelskich w kontekście wielokulturowości. Kompetencje te obejmują wiedzę socjologiczną (zaliczaną przez niektórych autorów do kompetencji nauczyciela w zakresie wiedzy ogólnej), w szczególności zaś wiedzę o zasadach funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego, wiedzę o demokracji, samorządności, funkcjonowaniu samorządów lokalnych, a także elementy wiedzy z politologii. Nauczyciel to społeczny animator — ma dodawać sił i bodźców do podejmowania nowych inicjatyw, ożywiać grupę, pośredniczyć i zachęcać młodzież i dorosłych do uczestniczenia w życiu społecznym, w tym do aktywnej obecności w środowisku lokalnym. Nauczyciel-animator rozbudza społeczną inicjatywę⁵⁶. Współczesna szkoła stawia ponadto przed nauczycielem zadania edukacji wielokulturowej, zmierzającej do niwelowania dystansu międzyetnicznego i międzygrupowego, przede wszystkim zaś do wzajemnego poznawania siebie i tolerancji wobec innych kultur. Potrzebna jest więc pedagogom wiedza o innych kulturach i narodach, wiedza dotycząca różnic kulturowych, organizacji i funkcjonowania Unii Europejskiej, znajomość unijnych programów dotyczących edukacji. Zdaniem Kazimierza Denka:

Europa bez granic, możliwość swobodnego przemieszczania się, wyboru miejsca zatrudnienia i zamieszkania nakłada na nauczycieli obowiązek pomagania młodemu pokoleniu w przygotowaniu się do życia w integrującym się starym kontynencie⁵⁷.

⁵³ E. Materka, *Nauczyciel w gąszczu terminologii*, „Nowa Szkoła” 2004, nr 4, s. 4–7.

⁵⁴ M. Persson, *Dimensions and recommendations on the new role of the teacher*, [w:] *A vision of European teaching and learning — perspectives on the new role of the teacher*, red. M. Persson, City Tryck, Karlstad 2006, s. 23.

⁵⁵ Z. Wołek, *Nauczyciel jako doradca zawodowy*, [w:] *O humanizacji pracy zawodowej nauczyciela*, red. E. Kobyłecka, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego Oddział w Poznaniu, Poznań 2007, s. 155.

⁵⁶ U. Kazubowska, *Nauczyciel wobec wyzwań przyszłości — dylematy i nadzieje*, [w:] *Nauczyciel jutra*, red. E. Perzycka, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 63.

⁵⁷ K. Deneck, *Ku dobrej edukacji...*, s. 215.

Autor ten zalicza „europejskość” do kluczowych kompetencji nauczyciela i pisze, że wyrażać ma się ona znajomością i zrozumieniem ideałów wychowania proeuropejskiego oraz umiejętnością korzystania z bogatych zasobów wiedzy o współczesnej Europie⁵⁸.

Kompetencje medialne, informatyczne i techniczne — pozwalające nauczycielowi umiejętnie wykorzystywać nowe technologie i nowoczesne źródła informacji. Ten rodzaj kompetencji, istotny w warunkach społeczeństwa informacyjnego, obejmuje między innymi: znajomość podstawowych usług internetowych i ich edukacyjnych zastosowań, umiejętność przygotowywania materiałów i prezentacji multimedialnych, wiedzę na temat działania nowoczesnych technologii komunikacyjnych, znajomość i umiejętność wykorzystywania nowoczesnego oprogramowania edukacyjnego i elektronicznych nośników informacji. Coraz więcej szkół, zwłaszcza tych przeznaczonych dla starszej młodzieży i dorosłych, oferuje dziś alternatywne kształcenie „on-line”, czyli kształcenie na odległość z wykorzystaniem sieci internetowej. Nauczyciele muszą więc zdobywać wiedzę o tworzeniu kursów „on-line” o strukturach blokowych przeznaczonych do indywidualnej pracy słuchacza⁵⁹. Wymaga się od nauczycieli sprawnego funkcjonowania w warunkach postępującej komputeryzacji wielu aspektów życia.

PODSUMOWANIE

Zaprezentowane powyżej obszary wiedzy, umiejętności i właściwości podmiotowych nauczyciela nie wyczerpują obrazu jego zawodowych kompetencji. Zestaw ten wzbogacany bywa przez poszczególnych autorów o różne inne aspekty. Wspomina się na przykład jeszcze o merytorycznych kompetencjach nauczyciela, czyli kompetencjach rzeczowych, dotyczących opanowania i zrozumienia treści nauczanych przedmiotów. Podkreśla się przy tym konieczność aktualizowania wiedzy z dyscypliny nauczanej i ujmowania jej w szerokim kontekście dyscyplin pokrewnych. Wskazuje się także na osobiste kompetencje nauczyciela (zwane też osobowościowymi) jako te, które niezbędne są dla wysokiej jakości nauczania i uczenia się oraz dla pełnych szacunku zachowań i relacji z innymi. Do kompetencji tych zalicza się między innymi: otwartość, poczucie własnej wartości, towarzyskość, zdolność przystosowania się, umiejętność pracy w zróżnicowanym środowisku, samodyscyplinę, zdolności organizacyjne, kreatywność, umiejętność krytycznego myślenia i rozumowania, odpowiedzialność, umiejętność wzbudzania zaufania, zdolności przywódcze⁶⁰. Za istotny element kompetencji współczesnego nauczyciela uważa się też zaawansowaną znajomość języka obcego. Jak już wcześniej zaznaczono, duże tempo zachodzących w świecie zmian oraz złożony charakter czasów, w których żyjemy sprawia, że nie można formułować zamkniętego zbioru elementów nauczycielskich kompetencji. Jak pisze Magnus Persson, skoro nauczyciele mają obecnie przygotowywać coraz bardziej zróżnicowane grupy uczniów do dużo bardziej wymagającej pracy — do rozpoznawania problemów, szukania

⁵⁸ Tamże, s. 221.

⁵⁹ D. Siemieniecka-Gogolin, *Nauczyciel dorosłych dla społeczeństwa informacyjnego*, [w:] *Edukacja jutra*, red. E. Perzycka, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 264.

⁶⁰ M. Persson, *Dimensions and recommendations...*, s. 22, 23.

nowych rozwiązań, uczenia się na własną rękę, współpracy w grupie — będą potrzebować zupełnie nowej wiedzy oraz zupełnie innych umiejętności niż te, które posiadają teraz⁶¹. Podobnie rzecz ujmuje Janusz Gnitecki:

Nauczyciel współczesny staje wobec przemian globalnych współczesnego świata. Pojawiają się nowe obszary aktywności i nowe reguły porządku gospodarczego i edukacyjnego. Nauczyciel musi stawić czoło zupełnie nowym wyzwaniom cywilizacji informacyjnej i globalnie pojętej edukacji oraz konieczności odczytania nowych kompetencji w zmieniającej się rzeczywistości. Te zarysowujące się nowe kompetencje nie są nauczycielowi dane, lecz zadane⁶².

Kompetencje te — ich zakres, obszary i wielorakie uwarunkowania — mogą stanowić cenny poznawczo przedmiot współczesnych badań pedagogicznych.

Bartłomiej Golek

COMPETENCES OF THE MODERN TEACHER (SELECTED FIELDS)

Summary

This article surveys the some of the areas of teacher competence in the context of the educational needs of the 21st century. For many sociologists today's society is primarily an information society. To live and survive in this new environment its members must equip themselves with a type of knowledge that is continuously updated. As a result, we have to learn throughout our lives and our education will have to last longer than a few years of school or university. The advocacy of lifelong learning has become the mission of a number of institutions, among them the UNESCO Institute for Lifelong Learning (UIL). If all people should keep learning new things and improve their skills on a permanent basis, no less can be expected from the teachers. It is essential for the teacher to be an expert in his field but he/she should also remain an open-minded person and always be ready to keep on learning. The modern teacher should possess cognitive competence connected with general knowledge. He should also have research competence, especially of the type need for conducting action research (work in progress). All of those competences involve a considerable level of reflexivity — a quality that is expected from the modern teacher in the first place. Apart from these kernel requirements the list of desirable teacher competences includes psychological competence, communication competence, European (multicultural) competence and knowledge and skills related to IT technology.

⁶¹ M. Persson, *Dimensions and recommendations...*, s. 21.

⁶² J. Gnitecki, *Kompetencje nauczyciela w cywilizacji informacyjnej*, [w:] *Rozwój zawodowy nauczyciela*, red. H. Moroz, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, s. 132.

